

УДК 342.7(477)

DOI 10.32782/2312-1815/2024-17-10

Оксана Липчук

ORCID: 0000-0002-1880-6761

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті досліджується потреба трансформації українського громадянського суспільства. У контексті нинішньої воєнної ситуації в Україні громадянське суспільство слід розглядати не лише як суспільство вільних індивідів, а й як суспільство, побудоване на легітимних (справедливих) відносинах, адже визнання взаємозв'язку між правом і справедливістю є частиною європейської правової традиції. Одним із ключових елементів громадянського суспільства є незалежні, самоврядні інститути, які взаємодіють із державними інститутами і виконують важливу легітимізуючу функцію як усередині суспільства, так і в процесі взаємодії з державними інститутами. Організації громадянського суспільства гарантують непорушність індивідуальних прав громадян, надають громадянам упевненість у власних силах та підтримують громадян і державну владу у протистоянні з ворогом. Організації громадянського суспільства діють на засадах самоврядування в межах Конституції та законів України.

Мета статті – проаналізувати європейський досвід розвитку громадянського суспільства; дослідити стан та перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні.

Для досягнення поставленої мети у статті використовувалися загальнонаукові і специфічні методи дослідження. Для виявлення науково-теоретичних основ громадянського суспільства було використано методи аналізу, теоретичного узагальнення, історичний, науково-аналітичний, систематизації та класифікації.

Питання громадянського суспільства в Україні є однією з найбільш обговорюваних і постійно актуалізованих тем не лише в політичному дискурсі та в думках професійних науковців, теоретиків та ідеологів різних політичних поглядів, а й серед багатьох пересічних громадян. Корінь невдач України лежить у нездатності влади комунікувати і співпрацювати з громадянським суспільством, тому найважливішим завданням є створення умов для розвитку громадянського суспільства. Люди, небайдужі до того, що відбувається навколо, повинні мати всі можливості для реалізації своїх благородних прагнень.

Ключові слова: громадянське суспільство, європейський досвід, повномасштабна війна в Україні, держава.

Вступ. Актуальність дослідження полягає у тому, що роль пересічних громадян та їхніх добровільних об'єднань у всіх сферах життя явно зростає. Успіхи неурядових організацій та рухів людей доброї волі у зниженні міжнародної напруженості та допомозі людям, які постраждали від стихійних лих, катастроф та інших соціальних проблем, є загальноновизначними. Цього можна досягти лише завдяки розвиненому громадянському суспільству.

Але що таке громадянське суспільство? Можна сказати, що пошук чіткого визначення у відповідній літературі є марним. І не тому, що визначення поняття не існує, а тому, що визначень занадто багато і вони занадто різні, щоб прояснити суть цього питання. Проте багато дослідників слідом за Ф. Гегелем стверджують, що громадянське суспільство – це суспільство індивідуальних інтересів, які можуть бути реалізовані лише через співпрацю з іншими, і що громадянське суспільство – це суспільство взаємозв'язку, взаємодії та взаємозалежності між вертикальними владними відносинами та горизонтальними комунікативними відносинами (розвитком суспільних відносин). Діяльність цих об'єднань спрямована на вирішення проблем забезпечення рівності, свободи і справедливості та утвердження

верховенства права, що проявляється в передачі частини централізованих повноважень органам місцевого самоврядування.

Це дослідження має нормативний характер. Досліджуючи межі ідеї та практики громадянського суспільства, воно має на меті відповісти на питання, як досягти єдності та згоди в Україні, а отже, як побудувати громадянське суспільство.

Роль громадянського суспільства залишається особливо важливою в умовах повномасштабної війни в Україні. У ці складні часи незалежності всі українці беруть активну участь у суспільному житті держави та роблять свій внесок у спільну перемогу над ворогом. Важливою підтримкою стає робота волонтерів. Тому роль громадянського суспільства величезна. Майбутнє нашої країни залежить від єдності та солідарності кожного з нас. У демократичній правовій державі громадянське суспільство взаємодіє з органами державної влади. Публічна влада – це різновид соціально-політичної, суверенної та легітимної влади, заснованої на публічному інтересі та безособовості, вираженої в системі соціальних, публічно-політичних і вольових відносин, заснованих на праві та законодавстві, що виникають між фізичними та юридичними особами (як суб'єктами громадянського суспільства) і державними органами та установами (суб'єктом влади) як (державним суб'єктом) та (юридичною особою).

У сучасних соціально-економічних умовах потреба у трансформації українського громадянського суспільства на новій інституційній основі набуває особливої актуальності, особливо з огляду на необхідність подальшого розвитку громадянського суспільства в контексті поглиблення європейської інтеграції. Насамперед, це стосується основних перешкод та бар'єрів, які знижують економічний потенціал і соціальний вплив організацій громадянського суспільства, а саме: прогалин у нормативно-правовому регулюванні діяльності організацій громадянського суспільства, відсутності дієвих механізмів забезпечення їхньої фінансової спроможності, недостатньої якості людського та соціального капіталу, а також вирішення проблем комунікації всередині громадянського суспільства та в процесі взаємодії з органами державної влади й органами місцевого самоврядування.

Метою дослідження є європейський досвід становлення громадянського суспільства: можливості використання в Україні в умовах повномасштабного вторгнення.

Матеріал і методи дослідження. Дослідження покликане забезпечити комплексне вивчення становлення і розвитку громадянського суспільства як на теоретичному, так і на практичному рівні. Для виявлення науково-теоретичних основ громадянського суспільства було використано методи аналізу, теоретичного узагальнення, історичний, науково-аналітичний, систематизації та класифікації.

Результати та обговорення. Розвиток громадянського суспільства досліджують багато теоретиків. У сучасній західній суспільно-політичній думці питання тлумачення поняття «громадянське суспільство», взаємодії держави і суспільства розкриваються в роботах К. Аллена, А. Арато, Р. Арона, Г. Алмонда і С. Верби, Р. Броуна, Ф. Броделя, Р. Дарендорфа, Д. Кола, К. Поппера, А. Тойнбі та ін.

Вагомий внесок у дослідження проблеми розгортання громадянського суспільства зробили й українські вчені. Зокрема, методологічні проблеми дослідження громадянського суспільства ґрунтовно висвітлюються у працях І. Паська, Я. Паська, В. Шинкарука, взаємин особистості й держави – А. Карася, М. Мокляка, М. Поповича. Різні аспекти функціонування громадянського суспільства є предметом аналізу в роботах В. Андрущенка, В. Баркова, Ю. Баумана, А. Білоуса, В. Беха, О. Бабкіної, М. Бойчука, А. Волкова, В. Воронкової, В. Гаєця, В. Горбатенка, Г. Зеленько, А. Дергачова, В. Ільїна, Б. Кухти, О. Кіндратець, А. Колодій, І. Кресіної, Ю. Левенця, М. Лукашевича, М. Михальченка, В. Полохало, С. Рудницького, Ю. Резника, Ф. Рудича, В. Селіванова, О. Скрипнюка, І. Хмелька, Є. Цокура, О. Чувардинського, Ю. Шайгородського, Л. Шкляра та ін.

У сучасному світі люди часто говорять про громадянське суспільство, не знаючи, що це таке. Це, звичайно, результат десятиліть невивчання концепції громадянського суспільства у вітчизняних теоріях та дослідженнях. Однак хоча зараз громадянське суспільство увійшло в наукову та політичну сфери, воно не повинно стати фетишем. Твердження на кшталт «не може бути демократії без розвитку громадянського суспільства» не варто сприймати легковажно.

Тому корисно розглянути витoki та первісне значення цього поняття. Термін «громадянське суспільство» використовується як у широкому, так і у вузькому сенсі. У широкому розумінні громадянське суспільство включає у себе всі соціальні структури і відносини, які не регулюються безпосередньо державою. Як автономна сфера, незалежна безпосередньо від держави, воно виникає і змінюється у процесі природного та історичного розвитку. За такого підходу громадянське суспільство сумісне не лише з демократією, а й з авторитаризмом, і лише тоталітаризм передбачає повне або часто часткове поглинання політичною владою.

У вузькому розумінні – це суспільство на певному етапі розвитку, яке функціонує як соціально-економічна основа демократичної та правової держави. Сучасне розуміння громадянського суспільства в політичній науці переважно базується на цьому вузькому значенні [2, с. 50–51].

Громадянське суспільство – це насамперед громадяни суспільства, регіону, країни або територіальної групи. У будь-якому разі на практиці громадянське суспільство реалізується не індивідуально, а лише спільнотами. Так і спільноти формуються на добровільних засадах і можуть розглядатися як сукупність індивідуальних інтересів громадян, які формально представляють членів спільноти (організації).

У Білій книзі ЄС із питань урядування громадянське суспільство визначається так: «Громадянське суспільство складається, насамперед, із добровільно створених або керованих організацій, неурядових організацій, професійних асоціацій, благодійних організацій, благодійних фондів, ініціативних організацій, організацій, що сприяють соціально активному життю на районному та міському рівнях, а також іноді внесків місцевих церков та їхніх громад» [4, с. 112].

Громадянське суспільство – це незалежна від держави система соціальних інститутів і відносин, що забезпечує життєдіяльність соціальної, соціокультурної та духовної сфер, їх відтворення і передачу від покоління до покоління, покликана забезпечити необхідні умови для індивідуальної та колективної самореалізації, реалізації приватних інтересів і потреб, як індивідуальних, так і колективних, система соціальних інститутів і відносин, незалежна від держави.

Слід також пам'ятати, що громадянське суспільство може складатися лише з вільних і рівних індивідів, добровільних об'єднань, що займаються суспільними питаннями, і вільної преси як засобу комунікації та вираження поглядів.

Взаємовідносини та взаємовплив громадянського суспільства і держави мають величезне значення для забезпечення демократичного розвитку країни. З одного боку, відстоюючи матеріальну і моральну незалежність індивідів від держави, домагаючись правових гарантій цієї незалежності, захищаючи приватні і суспільні інтереси людей, громадянське суспільство активно сприяє процесу демократизації держави і набуття нею ознак правової держави.

З іншого боку, громадянське суспільство саме залежить від держави і не може процвітати в умовах політичного насильства і тиранії. Тому у відносинах між громадянським суспільством і державою має існувати зворотний зв'язок. Його автономія по відношенню до держави є відносною і пов'язана, головним чином, із невтручанням держави в діяльність громадянського суспільства, до тих пір, поки суб'єкти громадянського суспільства не порушують закон. Водночас у багатьох питаннях громадянське суспільство взаємодіє з державними інституціями, виступаючи їхнім помічником, союзником чи активістом. Воно захищає матеріальну

і моральну незалежність індивідів від держави, шукає правові гарантії цієї незалежності, захищає приватні та суспільні інтереси, а організації громадянського суспільства сприяють процесу політичної демократизації.

Рівновага між громадянським суспільством і державою є важливим елементом стабільного демократичного розвитку, порушення якого призводить до посилення владних структур. З іншого боку, саме громадянське суспільство є залежним від держави. Громадянське суспільство не може набути своєї розвиненої форми в умовах політичного насильства і тиранії. Тільки демократична правова держава створює правовий простір для функціонування громадянського суспільства.

Єдиний шлях до цього – визнати автономію громадянського суспільства і забезпечити, щоб верховенство права було чутливим до потреб та запитів громадянського суспільства, і реагувати на відповідні потреби та вимоги громадянського суспільства, приймати відповідні закони і контролювати їх виконання. Іншими словами, верховенство права створює ситуацію, у якій громадяни є юридично захищеними, а для діяльності громадянського суспільства створюється сприятливе правове середовище.

Громадянське суспільство характеризується тим, що його не можна створити, воно будуватиметься поступово і безпосередньо залежить від добробуту населення, економічного та політичного розвитку країни, її культурного рівня і самосприйняття населення. Водночас суспільство повинно мати взаємну згоду на самоорганізацію.

Громадянське суспільство є історичною типологією у розвитку людського суспільства і має свої якісні характеристики.

Громадянське суспільство – це сфера, у якій реалізуються і виражаються вільні індивідуальні потреби та інтереси через систему відносин (економічних, соціальних, релігійних, національних, духовно-культурних). Структурними елементами цієї системи є організації (політичні партії, громадські організації, об'єднання) та різноманітні асоціації (професійні, творчі, спортивні, релігійні тощо), які охоплюють усі сфери суспільного життя і виступають своєрідним регулятором свободи людини.

Чим більш розвинене громадянське суспільство, тим легше громадянам відстоювати свої інтереси, тим більше у них можливостей для самореалізації у різних сферах суспільного життя і тим менший ризик узурпації політичної влади окремими групами чи особами.

Можна зазначити, що саме європейські країни стали рушійною силою розвитку громадянського суспільства. Із розвитком демократії цінуватися почала саме людина, особливо її голос. Населення може впливати на органи влади і захищати свої інтереси, створюючи громадські об'єднання і політичні партії. Із появою Європейського Союзу роль громадянського суспільства у європейських країнах стала набувати все більшого значення. Сьогодні діяльність державних інститутів у суспільному житті країни визнана невід'ємним компонентом стійкої демократії. Розвиток громадянського суспільства став предметом пильної уваги міжнародних організацій та організацій за участю європейських демократій. Рада Європи завжди наголошувала на необхідності посилення ролі громадянського суспільства у формуванні ефективної демократії та розробила необхідні для цього інструменти.

Основними критеріями цивілізаційного прогресу в процесі розвитку європейських країн є демократія і громадянське суспільство, соціальні та правові держави, національні інтереси, свобода і творчість. Для незалежної України, яка вибрала стратегію інтеграції у Європейське співтовариство, затвердження цих критеріїв передбачає напрям цивілізації і можливість подальшого соціального прогресу. Походження європейської цивілізації переконливо доводить, що без існування і розвитку громадянського суспільства, прогресу суспільства та ефективного розвитку стан суспільства значно ускладнюється [3, с. 45–46].

Формування громадянського суспільства та його інститутів в Україні набуває усе більшого значення в контексті орієнтації держави на європейські громадянські цінності. Водночас, ураховуючи декомунізацію нових видів міжнародних та міждержавних комунікацій, це питання має як теоретичне, так і практичне значення. Для європейського народу, більшості народів світу взаєморозуміння і терпиме взаємовигідне спілкування між країнами є домінуючими умовами цивілізованого діалогу.

Слід зазначити, що розвиток демократичних традицій в Україні тісно пов'язаний з її історичним розвитком і має свої особливості. Українці завжди боролися за свою незалежність, тому виходячи з особливостей історичного розвитку уявлення громадян України були прив'язані або до соціальних, або до національних ідей. Ураховуючи багатотисячлітню історію країни, очевидно, що демократичні традиції України реалізуються залежно від того, під владою якої держави знаходиться Українська земля.

Почало формуватися громадянське суспільство різних проявів ще з радянської України. Це був розвиток і створення громадських організацій. Саме ці дії й призвели та сприяли краху комуністичної системи. Свого часу проявом громадянського суспільства стала студентська «революція на граніті», яка і поклала початок різним протестам в Україні. Так в Україні почалася традиція протестного Майдану.

Формування громадянського суспільства в незалежній Україні відбувалося в чотири періоди. Перший розпочався з декларації в 1991 р., коли було прийнято Акт про незалежність України. Відтоді набули відродження суспільного життя і політичного плюралізму, формування багатопартійних систем і створення мереж неурядових організацій [1, с. 38].

Розпочався другий етап формування громадянського суспільства в 1996 р. У цей період теорії громадянського суспільства були об'єднані з досвідом розвитку інших країн, що сприяло демократизації суспільно-політичного процесу в Україні.

Третій етап формування громадянського суспільства розпочався після Помаранчевої революції у 2005 р. Характеризувався створенням різних громадських інституцій і тим, що Україна стала парламентсько-президентською республікою.

Процес зміни демократичного напрямку розвитку держави і формування громадянського суспільства почався з приходом до влади Віктора Януковича і Партії регіонів. У цей період відбувається концентрація влади в одних руках. Президентська республіка знову повертається, здійснюється державний адміністративний тиск і порушується свобода слова. І знову громадянське суспільство висловлює протест проти узурпації влади та її авторитаризму. Цей протест призводить до революційного вибуху.

Революція Гідності ознаменувала початок четвертого періоду становлення громадянського суспільства в Україні.

На нинішньому етапі розвитку України процес формування демократичної правової держави та інституціоналізації громадянського суспільства протікає синхронно і паралельно, доповнюючи один одного. Затяжна війна, розпочата російською федерацією проти України 24 лютого 2022 р., накопичила механізми для декомунізації та розвитку міцної та злагодженої взаємодії між державними та неурядовими інститутами. Але шлях до перемоги нелегкий, тому необхідні деякі реформи й удосконалення таких механізмів. Сьогодні важливо, щоб конституційність і легітимність державної влади були повністю реалізовані з погляду громадянського суспільства. Ступінь цієї корисності прямо пропорційна стабільності системи громадянського суспільства і розвитку правової та політичної культури громадян. Громадянське суспільство відображає демократію і перемогу нашого народу над всесвітньо відомим диктатором путіним. Українці продемонстрували єдність у всіх аспектах боротьби з російськими окупантами, і це приносить велику радість та підтримку діям

міжнародного співтовариства. Після перемоги у війні з окупантами українське суспільство чекає безліч нових демократичних змін, у тому числі пов'язаних з інститутами громадянського суспільства [5].

Слід підкреслити, що гарантія перемоги нашої держави у війні полягає у послідовній і нормативно встановленій взаємодії громадянського суспільства і суспільних інститутів. Наприклад, для допомоги Збройним силам України, територіальній обороні міст, постраждалим громадянам та біженцям було створено «Благодійний фонд «Слава Україні», який є офіційним партнером Верховної Ради України. Команда Фонду активно координує міжнародну гуманітарну допомогу та організовує її отримання і розподіл за такими напрямками: 1) отримання благодійної фінансової допомоги з подальшим забезпеченням пріоритетних потреб ЗСУ, тероборони та цивільних мешканців під контролем Верховної Ради України; 2) забезпечення бійців різних категорій захистом/амуніцією; 3) забезпечення необхідними медикаментами [6].

На початку повномасштабної війни українське громадянське суспільство часто зазнавало кризи особистої небезпеки, відповідальності та недовіри за своїх близьких.

Громадянське суспільство в Україні продемонструвало високу стійкість. Цьому сприяла підтримка міжнародних фондів та державних програм, особливо в країнах ЄС. Активісти об'єднуються, використовують набуті якості та досвід і, як наслідок, можуть швидко реагувати на виклики війни та адаптувати свою діяльність до мінливих потреб суспільства. Війна також привела до лав активістів багатьох із тих, хто раніше не брав участі в такій діяльності. У разі глобальної загрози згуртованість українського суспільства і готовність до волонтерської роботи піднімаються на нову висоту.

У нинішній ситуації громадянське суспільство в Україні та інших країнах відіграє одну з ключових ролей у підтримці України, турботі про доставку та розподіл гуманітарних вантажів, захисті країни, допомозі біженцям, документуванні порушень прав людини та військових злочинів, пропаганді підтримки України за кордоном.

Сьогодні саме оборонний сектор є трампліном для доведення і розвитку здатності громадянського суспільства створювати організаційні структури, які замінюють слабо ефективні державні структури. Кризовий процес і зовнішній вплив України поставили під загрозу її існування як національної держави, що громадяни сприймають як особистий виклик і загрозу для їх самовизначення [7].

На даному етапі роль Української держави у розвитку громадянського суспільства зростає. Самі інститути громадянського суспільства потребують сильної державної влади, яка створює правові, політичні та організаційні умови для їх існування і виступає гарантом їх функціонування.

Висновки. У Європі зародилася демократія, і оскільки роль громадян зростає, вони змогли впливати на владу, відстоювати свої інтереси шляхом створення політичних партій і громадських об'єднань. Україна – молода держава, у якій суспільне суспільство і громадянська свідомість ще не повністю сформовані. Насправді демократія є засобом проти тиранії, наприклад надання людям можливості вирішувати інші соціальні проблеми.

Важливим елементом розвитку громадянського суспільства європейського зразка в Україні є посилення ролі та важливості засобів масової інформації, які забезпечують свободу вираження думок, можливість об'єктивного та неупередженого розгляду реальної суспільно-політичної ситуації. Водночас ЗМІ функціонують, з одного боку, як елемент громадянського суспільства, а з іншого – функціонують, з одного боку, як елемент громадянського суспільства, а з іншого – як засіб взаємодії уряду з громадськістю.

Література:

1. Войтенко Т. Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання. Київ, 2002. 368 с.
2. Дашо Т.Ю. Загальна характеристика поняття «громадянське суспільство» *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Львів, 2006. С. 49–58.
3. Демчук Н., Кудіна Л. Громадянське суспільство в Україні. *Молодіжна альтернатива*. Київ, 2014. 57 с.
4. Громадянське суспільство як здійснення свободи. Центрально-східноєвропейський досвід / за ред. А. Карася. Львів, 1999. 384 с.
5. Ковальчук С., Пивовар М. Напрямки реформування громадянського суспільства та органів публічної влади в умовах війни в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Київ, 2022. С. 173–178.
6. При Верховній Раді України створено «Благодійний фонд «Слава Україні». *Голос України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/357650> (дата звернення: 11.04.2022).
7. Яблонський В.М., Балакірева О.М., Бондар Т.В. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : аналітична доповідь. Київ, 2017. 56 с.

References:

1. Voitenko T. Hromadianske suspilstvo v Ukraini: analiz sotsialnoho konstruiuvannia. m. Kyiv, 2002. 368 s. [in Ukrainian]
2. Dasho T.Iu. Zahalna kharakterystyka poniattia «hromadianske suspilstvo» Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Lviv, 2006. S. 49-58. [in Ukrainian]
3. Demchuk N., Kudina L. Hromadianske suspilstvo v Ukraini. Molodizhna alternatyva. Kyiv, 2014. 57 s. [in Ukrainian]
4. Hromadianske suspilstvo yak zdiisnennia svobody. Tsentralno-skhidnoievropeiskyi dosvid. za red. Karasia A. Lviv, 1999. 384 s. [in Ukrainian]
5. Kovalchuk S., Pyvovar M. Napriamky reformuvannia hromadianskoho suspilstva ta orhaniv publichnoi vlady v umovakh viiny v Ukraini. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. Kyiv, 2022. S. 173–178. [in Ukrainian]
6. Pry Verkhovnii Radi Ukrainy stvoreno «Blahodiinyi fond «Slava Ukraini». Holos Ukrainy. Hazeta Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL:<http://www.golos.com.ua/article/357650> (data zvernennia 11.04.2022 r.) [in Ukrainian]
7. Iablonskyi V.M., Balakirieva O.M., Bondar T. . Pro stan rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini: analit. dopovid. Kyiv, 2017. 56 s. [in Ukrainian]

Oksana Lypchuk. European experience of the formation of civil society: opportunities for use under martial law in Ukraine

The article explores the need for transformation of Ukrainian civil society. In the context of the current military situation in Ukraine, civil society should be considered not only as a society of free person, but also as a society built on legitimate (fair) relations. After all, the recognition of the relationship between law and justice is part of the European legal tradition. One of the key elements of civil society is independent, self-governing institutions that interact with state institutions and perform an important legitimizing function both within society and in the process of interaction with state institutions. Civil society organizations guarantee the inviolability of individual rights of citizens, provide citizens with self-confidence and support citizens and state authorities in confronting the enemy. Civil society organizations operate on the principles of self-government within the Constitution and laws of Ukraine. Purpose. The work is aimed at analyzing the European experience of civil society development. Explore the state and prospects of civil society development in Ukraine.

Methods. To achieve this goal, the article used general scientific and specific research methods. To identify the scientific and theoretical foundations of civil society, methods of analysis and synthesis, theoretical generalization, historical, scientific and analytical, systematization and classification were used. To provide

a quantitative assessment of the factors of civil society formation, the following methods of linear correlation analysis were used.

Results of the study. The issue of civil society in Ukraine is one of the most discussed and constantly updated topics not only in the political discourse and in the opinions of professional scientists, theorists and ideologists of various political views, but also among many ordinary citizens. The root of Ukraine's failures lies in the government's inability to communicate and cooperate with civil society. Therefore, the most important task is to create conditions for the development of civil society. People who are not indifferent to what is happening around should have every opportunity to realize their noble aspirations.

Key words: *civil society, European experience, full-scale war in Ukraine, state.*